

אנה דוראץ

במחתרת משני צידי החומה

נולדתי בווארשה, ברחוב פאבית, למדתי בבית-ספר תיכון של התאגדות המורים, בית-ספר לבנות יהודיות משיכבה מתבוללת. בתקופת לימודי בתיכון, בשנת 1938, רקמתי את הקשרים הראשונים עם אירגוני-נוער של השמאל הראדיקאלי. פירוק המפלגה הקומוניסטית ואירגוני-נוער קומוניסטיים, שחל סמוך לפרוץ המלחמה, גרם לכך שלא נטלתי חלק ממשי בפעילות האירגון. עם זאת נשאיתי קרובה בדעותי להשקפת-עולם קומוניסטית. השתייכתי לחוג „ספארטאקוס“, שליכד בתוכו נוער לומד מחוגי „הנוער הסוציאליסטי הבלתי-תלוי“ וגם „ס.פ.ס.“ החוג הוקם ברוח של חזית מאוחדת ושררה בו השפעה קומוניסטית ניכרת. קיימנו את פגישותינו במועדוני „ס.פ.ס.“, אולם היינו צריכים להסתיר מידיעת המנהיגות של „ס.פ.ס.“ את הדעות האמיתיות של האירגון, שהיה ראדיקאלי בהרבה מהקו הרשמי המקובל ב-„ס.פ.ס.“.

ספטמבר 1939 מצא אותי ואת חברי מחוג „ספארטאקוס“ בווארשה. לאחר התבוסה היה „ספארטאקוס“ אחד האירגונים הראשונים שחזר לפעולה בתנאי מחתרת. היה גם הראשון מבין הקבוצות השמאליות, שחידש את הוצאת הבטאון שלו במחתרת — „זריות“ („Strazaly“). חלק מאנשינו נדד מורחה, לעבר היטלים שסופחו לברית-המועצות, חלק אחר נשאר בווארשה.

אירגון „ספארטאקוס“ המשיך להתפתח ולגדול במחתרת ובשנת 1941, ערב פירוק האירגון, הגענו ל-200 חברים המאגדים בשורותינו את הרוב היהודי בו נערים ונערות ממוצא יהודי. הנערות שלנו, שעתידות היו להצטיין במאבק בגיטו, קיבלו את השיעור הפוליטי האנטי-פאשיסטי הראשון, ורכשו את הנסיון המחתרתי הראשון דווקא במסגרת „ספארטאקוס“.

סגירת הגיטו מצאה את מרבית אנשי „ספארטאקוס“ בתוך החומות, מנותקים מהחלק הפולני של האירגון.

בזמן הראשון היו מגיעים אלינו חברים וידידים מחוץ לגיטו: מיטק קוטאס, „קאדיק” דביאק, צסלאו מנקיביץ, ליאון קרלסון, „רומאן” — יאנק פיגה, עד הסוף, גם בזמן שהגיטו היה מנותק לחלוטין והחדירה אליו היתה כרוכה בקשיים גדולים — קיימו עדיין קשר צסלאו מנקיביץ² וקאדיק דביאק, שנפל בפעולה ב־17 בינואר 1943.

באביב 1941 פורק האירגון שלנו. כסיבה מעשית לפירוק יש לראות את המבוכה הרעיונית וההתרוצצות הפנימית בתוך האירגון. לא ניתנו לו תנחית ברורות. גם הפיצול בין הגיטו והחלק שמחוץ לגיטו תרם לפיזור. פירוקו הרשמי של האירגון לא היה זהה עם חיסול הקשרים החברתיים בינינו. המצב בגיטו החמיר מיום ליום. אחד הנושאים העיקריים לשותפות שלנו היה — העזרה ההדדית וכן המשך הפעילות ההשכלתית-לימודית העצמאית ברוח סוציאליסטית ואנטי-פאשיסטית.

מן הראוי לציין שחלק מחברינו קשר את הפעולה הלימודית-הסברתית עם השכלה כללית. הדבר אינו ידוע ברבים, אך בגיטו, תחת מסווה של קורסים מקצועיים, פעלה אוניברסיטה. אחד מהקורסים האלה עסק בכימיה, ואילו אחר — בתחום הרפואה הסאניטארית, היה למעשה קורס רגיל לרפואה, שנוהל על-ידי אנשים כגון פרופסור הירשפלד,³ הדוצנט צואיבאום ומאקובר. לימודים אלה שהחלו בשנת 1940 נמשכו למעשה עד למיבצע החיסול בקיץ 1942. הלימודים התנהלו ברחוב קֶשֶׁנו ועשרות צעירים השתתפו בהם. אחדים מהם הגיעו ארצה.

אני יחד עם חברותי בלה מוצצ'קובסקה ורוזה רוזנפלד השתתפנו בקורס שתחומו היה כימיה הצבעים. היה זה, כעצם, מחזור רגיל של לימודי כימיה בכיתה אוניברסיטאית. ניתן את הקורס פרופסור צנטנרשוור; מזכיר הקורס היה יאן דרודוויץ' (זה היה כינוי; אינני זוכרת את שמו האמיתי). הוא היה לאחר־מכן מזכירו של ביורוס ורופא — רופא במחלקת של ה-גל. וה-א.ל.⁴

פעולות בתחום העזרה ההדדית התמידו משנת 1940 עד למיבצע החיסול הגדול. בראש וראשונה אירגנו בית-תמחוי בדירה של סספה שזכור. מאוחר יותר, לאחר שהחל החיסול, ורבים מאיתנו איבדו את קרוביהם, התלכדנו בקבוצה, מעין קומונה, ברחוב גובוליפיה מול השופ הגדול של שולץ.

בעת פרוץ המלחמה בין גרמניה לברית-המועצות היו הקשרים בין אנשי „ספארטאקוס” משני צידי החומה מנותקים למעשה. אנו, הפעילים והבמהנים למעשה, ניסינו פתח להתחבר מחדש, לחדש את קיומנו במתכונת חדשה, רחבה יותר, לקבל אופי של אירגון מזויין, מעורה יותר — לצאת מהבדידות של הגיטו, מחוץ לגיטו פעל אז אירגון לוחמי החופש (Związek Walki Młodych) Z.W.M. היינו מקבלים סקירה של מישדרי הראדיו שהיו לו אנשים משלו גם בתוך הגיטו. היינו מקבלים סקירה של מישדרי הראדיו שהוצאה על-ידם. לפעמים היה מגיע אלינו מטעמם ירי אלברכט. אולם צורות אלה של עבודה לא סיפקו אותנו יותר. לפיכך נשלחתי אני כנציגת הקבוצה שלנו לצד הארי לשם חידוש הקשרים והקמת בסיס לעבודה משותפת ושייכות אקטיבית מצידנו.

חזרתי לגיטו בלא כלום. לא היו קיימים הכלים המעשיים וגם לא התגבשו המגמות להקים בגיטו מסגרת מקבילה למאבק מזוין, שהחלה רק עתה להתארגן מחוץ לגיטו.

בסתיו 1941 התהילו להגיע לגיטו אנשים מלבוב, מביאליסטוק, מאותם המקומות שזה לא כבר נפלו לידי הגרמנים. בין תבאים היו חברי אירגוני הנוער הקומוניסטי (K.Z.M.), סוציאליסטים, שומרים, עם אנשים אלה הקמנו מע.

החלטנו בתוך הגיטו לבנות מסגרת פוליטית עצמאית, במתכונת שתהיה דרוכה למאבק טמשי יותר. הגענו למסקנה שאותן סיבות שהביאו לפירוק אירגוננו חדלו עתה להתקיים, ובנסיבות של התקפה גלויה של גרמניה הנאצית נגד ברית המועצות חייב כל אדם שלנו להיות מנוי למאבק, שמשמעותו חירות האדם ושיחרור פולין משיעבוד לאומי ודיכוי סוציאלי.

בשיתוף עם אותן הקבוצות שהגיעו מלבוב ומביאליסטוק ניסינו בשלהי 1941 להקים מסגרת-גג של נוער ראדיקאלי.

בין האנשים שהגיעו אז אלינו יש למנות את קאזיה כנן-ברגמן, ניוטה טיטלבוואם, איטקה פיטובסקי. מבין השומרים קיימה איתנו קשר קבוצה בראשותו של הניק ארבוו, שהתרכזו בקומונה ברחוב לְשֵׁנו. החיבור ההדוק נוצר עם ניוטה וקאזיה. המגעים עם השומרים היו רופפים, עם זאת היינו פוגשים אותם מתווכחים, מחליפים דיעות, משתדלים ליצור בסיס נוכח הכוח המסתמן של הפעלת תנועת ההתנגדות ולהיטה מזוינת. היה זה כחודשיים לפני הקמת הגוף של מפלגת הפועלים הפולנית (פ.פ.ו.). האדם שהתקרב אלינו בחקירה הוא והיה לנו מעין מדריך היה איגנאץ פיל. הוא הגיע לגיטו ממחנה שבויי מלחמה. תצלמו אותו שעה שחלה בטיפוס קשה, לאחר שטצאנו אותו מחוסר הכרה בדירתו, ומאז גמשה הקירבה בינינו – הצעירים – לבין הפעיל הוותיק והמנוסה, במסגרת ת.פ.ו.

בינואר 1943 הגיעה לגיטו הידיעה על ייסוד ת.פ.ו. הקבוצה שלנו שכללה בין השאר את קאזיה כנן, ניוטה טיטלבוואם, איטק פיטובסקי, לנה ולינסקה, בלה מונצ'קובסקה, רוזה רוזנפלד, הנקה קראקובסקה ואני, החליטה להצטרף למפלגה ולהשתלב בעבודתה.

קבלת חברים למפלגה התנהלה על בסיס התצטרפות האישית.

ניהלנו שיחות עם אותם הצעירים שהשתייכו בעבר ל"ספארטאקוס", וכל הצעירים מהחוגים שלנו הודיעו על נכונותם להיכנס למפלגה בגיטו. עלי לציין כבר בשלב זה, כי אותם הצעירים שהצטרפו למפלגה החדשה היו לא בלבד את הגרעין של הלוחמים הקומוניסטים בגיטו, אלא שחלקם היה רב גם בשורות הפעילים במחתרת והלוחמים ביחידות הפארטיזאניות מחוץ לגיטו.

בעקבות הכרוז הראשון על ייסוד ת.פ.ו. הגיעה ההצהרה המכריזה "על מה אנחנו גלחמים", מעין מצע פרוגרממטי לפיו הצטרפנו לשורות המפלגה. בגיטו היינו מאורגנים בשיטה של חמישיית. לעיתים, החמישיות של "ספארטאקוס" בעבר, נתפכו עתה לחמישיות של ת.פ.ו. במרוצת הזמן נוספו

חברים חדשים רבים, בייחוד אנשי הדור הוותיק-יותר, סוציאליסטים וקומוניסטים מנוסים, שחדרו לגיטו מהשטחים שנכבשו זה לא כבר על-ידי הגרמנים. עם חבורה זו הגיעו אלינו מרדיק, הוזג פונדאמינסקי, זיגה גוטליב, יעקב דרייר, איזולדה לרנר-קובאלסקה, יוזק יארוטט, יוזק ולוטוב, שכנא פיינגולד, אדם שוורצפוס, דוד ולוסקי, קרטיין ורבים אחרים.

חדשים אחדים לאחר ייסוד ה-F.P.R., הועמד יוסף לברטובסקי כראש האיזור המפלגתי של הגיטו. יוסף נשלח לגיטו, והיה בכך גם מעין שילוח אדם מרכזי לתחום מישני בחשיבותו. מבין עסקני ה-F.P.R., אנשי הקומאינטרן בעבר, היה הוא האיש הבולט ובעל הזכויות הרבות ביותר. הוא נשלח לגיטו כיוון שלא רצו כנראה למסור לו את התפקיד היאה לו מתוך לגיטו, חובתי לציין, שמן ההתחלה ניתן היה להבחין ביחס מיוחד שגילתה המפלגה כלפי חבריה בגיטו. יחס זה לא היה חופשי ממישקע מסורתי של חשיבה כמושגים אנטישמיים. הדבר התבטא בכך, שהניחו כי בגיטו מצוי עדיין חלק של הפלוטוקראטיה היהודית, והגטל העיקרי של איסוף כספים למען „הקרן הלאומית“ חייב ליפול על העסקנים והפעילים בגיטו. ואמנם, חובה זו היתה אחת המשימות שהוטלה עלינו ואנו מילאנו אותה בקפדנות רבה. הגיטו צריך היה לספק את הכסף הדרוש למפלגה. תחום-הפעילות המפלגתית הרחב יותר, היה עיתון מפלגתי. לאחר-מכן נוספו ליסודי עזרה ראשונה ואיסוף צבאי (אם ניתן לומר כך, מאחר שלרשותנו עמד אקדח מקולקל אחד). הקשר עם המרכז המפלגתי שבצד תארי של העיר קיימה איזולדה לרנר, שהיתה אז חברה בוועד של איזור הגיטו. אני, יחד עם „יאן“ דרייר וזיגה גוטליב, עסקתי בהפצת העיתונות הבלתי-ליגאלית וניהלתי שני חוגים מפלגתיים, מזה אחד מורכב מאנשי „ספארטאקוס“.

במאי 1942, בעיקבות „המפולת“ עם מעצרו של אדם מרטיק, דוד ולוסקי ואנדרוי שמידט (עניין התקנת בית-הדפוס והעברתו לגיטו) עמדתי בקשר ישיר עם יוסף לברטובסקי. בעצם, מגעים אלה החלו עוד לפני הודש מאי. לברטובסקי עסק באותו זמן במשיכת אנשי אינטליגנציה יהודית לחוגים שמסביב לספלגת ויצירת הבלוק האנטי-פאשיסטי.⁷ הייתי מקבלת ממנו הוראות, מארגנת מקומות-מיפגש עם אנשים בהם היה מעוניין, ולאחר ה„מפולת“ של מאי קיבלתי ממנו הוראה הנוגעת לתא אזורי שלי, כי יש להדויל לפי שעה מכל פעילות מפלגתית.

נקדיש מיספר מלים לאותה „מפולת“. בהתחשב עם העובדה שהסיכון בגיטו היה קטן יותר, ביקשה המפלגה למקם בית-דפוס מפלגתי בשטח הגיטו. את מכונות הדפוס עמדו לקבל בכתובת מסוימת באיזור שמחוץ לגיטו. בשעת גטילת הציוד חל המעצר ונפלו לידי הנסטאפו האנשים המרכזיים של הבלוק האנטי-פאשיסטי מטעם ה-F.P.R. ידוע בוודאות כי גרם למעצר זה אדם הקשור לנסטאפו בשם קישילוב, איש „הגווארדיה הלבנה“. החוטים מוליכים גם לאדם שהי במשך כל זמן הביבוש במחתרת ופעל גם בשירות הנסטאפו וגם בשורות ה-F.P.R., ונקודת-הכובד של פעולתו היתה מכונת נגד הקומוניסטים.

אם כן, מאז מאי 1942, חלה הפסקה בפעילות המפלגה. הקשרים התרופפו, מיעוטו במיפגשים מתוך צפייה למאסרים נוספים או אמצעים חמורים שהגרמנים עלולים לנקוט בעיקבות הגילויים. משום כך, התחלת מבצע החיסול של יהודי וארסה מצאה את אנשי המפלגה שלנו במצב של התפוררות והרפייה בפעולה. הקשרים התנהלו בזמן זה באורה פרטי על בסיס של היכרויות וקשרים חברתיים מהעבר. נמשכו פעולות בעזרה הדדית והשתלמות, אך באורה רשמי לא התנהלו אלה במסגרת המפלגה אלא על בסיס אישי פרטי.

בזמן הגירוש, שהחל ב־22 ביולי 1942, נדדנו לאיזור הגיטו המרכזי. אני נרתי עם הורי ברחוב הלודגה, בבית בו התגורר ראש היוזגראט צ'רגיאקוב, שכידוע התאבד בראשית הגירוש. בשופ של שולץ התרכזו רוחה רזונפלד וזורקה גולדקורן. באיזור המיברשתנים התרכזו ווסיה, מאיקן, מלגוסיה, ולצ'שטיין, לולה ספיבק, אלה — „קרישיה הארוכה“, ריבה שמוסקה ואיגנאץ פייל. חלק מהאנשים התארגן בקומנה ברחוב טבוליפיה.

הנחתנו היתה, כי יש לחדור למקומות-עבודה בשופים, לקיים קשר אירגוני ולנסות לחבל בעבודה באותם השופים עצמם. עלה בידינו לחתוך בסכיני-גילוח פרוות לצבאות הנאציים שהתקינו בשופ של שולץ וכן להשלים גרביים באופן כזה שעתידיהם היו להתפרק בשימוש ראשון. עבדנו שם כמו עבדים במשך 12 שעות ביממה, רתוקים לסדנה. אף-על-פי-כן המשכנו לקיים קשר עם אנשי המפלגה ואף הצלחנו להוציא חלק ממנת-המזון הנוצמת שלנו בשביל אותם החברים שנאלצו להסתתר והיו זקוקים לעזרתנו.

ידוע כי לפני תחילת הגירוש קיים לברטובסקי מגעים עם אנשי ת.בונד וחברים מ„פועלי-ציון שמאל“. היתה חתירה לחזית מאוחדת בהתאם לקו המדיני של המפלגה בתקופה ההיא. ת.מפלגת חיבלה במאמצים אלה, וכאמור גם פגעה בפעולה שלנו. הגירוש ספק אותנו בזמן מבוכה וניתוק קשרים עם החוץ, כלומר חוסר מגע עם חלקי המפלגה שכמד הפולני של העיר. היינו, אם כן, מסורים לגורלנו היתה עלינו לקבוע קרישעולה על דעת עצמנו. בשבועות הראשונים נתקבלו עדיין טלפונים מאנשי המפלגה בחוץ, ללברטובסקי ולזיגה (הוא היה הממונה הבלתי-אמצעי עלינו וגר או ברחוב לֶשֶׁנו) היתה קשר רופף כזה. בערבים היינו מגיעים לזיגה ומבקשים הוראות כיצד עלינו לנהוג ומה לעשות.

כאשר התברר בסוף אוגוסט שאנו מנותקים לחלוטין מכל מגע וקשר עם מרכז-המפלגה, הוחלט לחדש את הקשר בכל מחיר. או לא הבשילה עדיין ב־פ.א.ר. ובתנועות שמחוץ ל־פ.א.ר. במסגרת הבלוק האנטי-פאשיסטי — התודעה על החיננות שבלחימה מזוינת עקיבה ועקשנית בגיטו עד הסוף.

הנחתנו הקודמת היתה כי יש להוציא אנשים מהגיטו ולשלבם בקבוצות הפארטיזאניות של פ.א.ר. ואמנם יצאו חוליות אחדות של אנשינו ל„פארטיזאנקה“. זה היה באוגוסט 1942. המעבר היה דרך בית-הקברות היהודי בווארשה. ליווה אותם אישית יוסף לברטובסקי. פעמיים הייתי גם אני בזמן היציאות האלה, בחוליה אחת כזאת היו: לנת וולינסקה, קאזיה ברנמן, ניוטה טייטלבוים ושלושה

בחורים שאת שמותיהם כבר איני זוכרת, ואיטקה פיטובסקי. בחוליה השניה — זוסיה ימאיקו, מלגוסיה ולצשטיין, לודקה ארבטסמן ואחרים.

לשם חידוש דחוף של הקשרים שיגרנו שני אנשים מטעמנו — האנקה קראקובסקה ורחלקה („הלנה קאדצקי") — בהפרש של 10 ימים זה אחר זה. קודם לכן יצאו את הגיטו שניים מחברינו המרכזיים באיוור הגיטו — איזולדה לרנר ויעקב דרייר („יאן"). באותו שלב של הגידוש היה איגנאץ פייל והאחראי לקבוצה, שהתרכזה באיוור שולץ. כאמור, הפגישות שלנו נתקיימו באורח חטוף בערכים או בלילות, לאחר יום העבודה.

כאשר גודע על הריכוז התמוני של שרידי הגיטו באיוור הנצומצם של ה„רוד" ועריכת הטלפציה, החלטנו לבצע פעולה — מעין מיפגן מחאה. ידענו שברחוב סטאבקי, באיוור האומשלאלאק, מרכזים מחסנים גדולים של הצבא הגרמני. החלטנו, אישוא, ללכת לאומשלאלאק מצויידים בסמרטוטים וחומר דליק ולנסות להבעיר את המחסנים. במשך לילה שלם אספנו צרורות סמרטוטים ובגזין. עוד בערב הוצאה בסתר מהשופ כמות ספירט וחומרי דליקה. למחרת בבוקר הלכנו עם קרובינו. השתדלנו להישאר צמודים, בחד. בתוך התרמילים נמצאו הסמרטוטים וחומרי הדליקה. הגענו למקום אחריצהריים בתוך הזמן של אלפים רבים, שסילא את הרחובות המועטים והצרים המיועדים לריכוז. מצאנו מעין מיקלט במיטבה יחד עם אנשים רבים אחרים. איגנאץ פייל, רוזה רוזנפלד ואני היינו אחראים לקבוצה. לא ידענו מה עלינו לעשות, לא היתה לנו שום הכנה למצב, אך הנסיבות עצמן חייבו אותנו לקבל אחריות ולהכריע.

תחלטנו לפתוח בפעולה בערב. שלחנו כמה בחורים למטרת הכרת השטח ותיכנון הביצוע המעשי של הפעולה. הבחורים חזרו ומסרו לנו שהמחסנים הסמוכים לאומשלאלאק מוקפים על ידי משמרות צפופים של הוואנדארמריה הגרמנית ואין לעשות דבר. לא היה בידינו אפילו כלי-נשק אחד והיינו מחוסרי יכולת להתגונן או להתקיף.

אין אני זוכרת באיזו דרך, אך רווקא בז בערב, הגיע מכתב לאותו מיטבת, ששימש לנו מיקלט, והיה מיועד לאיגנאץ פייל. הכותבים היו החברה של פייל — אלה „קרישיה הארוכה" (בעתיד המקשרת של מפקד הפארטיזאנים מולוצין), מלגוסיה ולצשטיין וזוסיה ימאיקו. כאשר הבחורות יצאו לצד הארי נתנו להן כתובות של אנשי מפלגה. המכתב של הנערות שלנו כלל את האמת הטראגית. לאחר שהן הגיעו לכתובות המסומנות, הובלו הנערות לכאורה לפגישות חשובות באחזק של סאריק בסרבר וזלה, ושם אנסו את שלוששתן והשאירו אותן לגורלן. מכתב זה היווה מכה מזעזעת בשבילנו. גזכח האימה בה היינו שרויים והמוות המצפה לנו, הומחש לנו מצבנו בכל קדרותו. היינו מנותקים, משותקים, מופקדים.

בערב הופצה שמועה כי לאנשים המצויידים ב„מיספרים ירוקים" יש סיכוי לעבור דרך המיון. לאנשים שעבדו בשופ של שולץ חילקו מיספרים ירוקים כאלה. כבר איני זוכרת באיזו דרך עלה בידינו למצוא עטיפה ירוקה של מתברת ולוח עם מיספרים. בו במקום התחלנו להתקין מיספרים מווייטים. אך נתברר כי המיספרים שהצלחנו להכין מהעטיפה אינם מספיקים לכולם. הגרלנו אותם,

וכאשר הוברר שרוזה רונפלד לא זכתה במיספר, וזענו מיד ידיים רבות של נערים ונערות צעירים יותר, שהציעו את המיספרים שברשותם. רוזה לא היתה מוכנה לקבל את המקום, ביחוד שצעירים רבים נותרו ללא מיספר מגן. ערכנו הצבעה, בה הכרענו כי על רוזה לקבל את המיספר. על האחרים הוטל להסתתר בקירבת האומשלג, לא לעבור דרך המיון, ולנסות בתום הסלקציה, להגיע למקום העבודה הקודם שלנו.

כך גם אירע. למחרת היום עברנו את דרך-היסורים של המיון. השתדלנו לשמור על שורה צמודה עם המיספרים המזויפים שהצמדנו לבגד. לא אתאר את הסלקציה. סופר על כך הרבה. לצידנו עמדו נשים צעירות שסתמו את פיות ילדיהן, הבניסום לתור תרמילים והשתדלו בדרך זאת לעבור את המיון. אחרות ניסו לשוות לפנייה מראה צעיר יותר ומרחו את הלחיים בסלק או גור ישן. תנועה אחת של איש ה-ס.ס. היתה גורלית.

כל אנשי קבוצתנו עברו את המיון והגיעו לאיזור של שולץ. למחרת הגיעו כל אותם צעירים שהתחכאו ולא עברו דרך המיון.

ימים אחדים לפני אותם מאורעות איבדתי את ידידתי הטובה. השטח של השופ הוקף כולו על-ידי אנשי ס.ס. עם כלבים ונשק דרוך. המיון התנהל לפני שער השופ. יצאנו כרגיל בחבורה אחת. אותי כיוונו ימינה, ואת בלה מונצ'קובסקה שמאלה. אותנו העמידו בשורה לאורך המדרכה ואילו הגידונים ישבו על פני תבשיל. בלה ישבת לפני. היא הייתה כדי לעודד אותנו. אני ביקשתי לרוץ אליה ולהיות יחד עמה. חברי עצרו בעדי בכוח. עדיין פעל אז הכלל: „קיימת מפלגה, את לא לבדך, עליך לעמוד על המשמר“. חשתי כי ציפורני חודרות לתוך בשר ידי. תשלכתי לעברת סוודר כי היתה בלבוש קיצי. לאחר-מכן גירשו אותם ואנחנו נשארו במקום. באותו יום נסלו את אמי ודודתי, תאם של בלה. אני יודעת כי הן נפגשו עם בלה באומשלג. הן הלכו לדרך שאין חוזרים ממנה.

המכתב שקיבלנו מהבנות — השליחות שלנו, הידיעות על מותם של אלה שנשלחו ל„פארטיזאנקה“, הפרידה מהיקרים והשילוח התמוני — המחישו לנו את מצבנו. היינו משותקים, גידונים, ללא סיכוי לסיוע מצד כלשהו.

ב־22 בספטמבר ערכנו אסיפה בקומנה שלנו ברחוב נובולישיה. הוחלט לשגר מקשר נוסף ולנסות שוב לחדש את הקשר עם המפלגה. בהצבעה הוטלה המשימה עלי. הייתי בעלת „מראה טוב“, כלומר פני לא גילו בצורה בולטת את מוצאי היהודי. לפני היציאה הטיל עלי איגנאץ פייל לשוחח עם יוסף לברטובסקי. יוסף כבר היה אז כמעט שבור ברוחו. ב־23 בספטמבר הגעתי ל„ויגה“ — זיגמונט גוטליב ברחוב לשנא. מצאתי אותו שרוי ביאוש מוחלט. באותו ערב התאבד עם אשתו על-ידי בליעת ציאנקאלי. כולנו קיבלנו מנות מאותו רעל ואמרנו להשתמש בו במקרה שניפול לידי הגסטאפו.

למחרת היום יצאתי עם „פלאצובקה“, קבוצת עובדים יהודים שיצאה ליום-עבודה מחוץ לתחומי הגיטו. את היציאה סידר לי אבי. את „קבוצת העבודה“ גיהל אדם בשם הנריק לסקי, למעשה לוי, כיום בפולין קרוי יוזף זאוואדזקי. הוא היה ידוע כביבליופיל מובהק.

מלוקה על-ידי אינגאץ פיל ורוזה רוננפלד יצאתי את הגיטו. אבי וידידי נשארו בגיטו. כל בני-משפחתי וזלת אבי נלקחו כבר בחטיפות הקודמות. עדיין מהדהדות באוזני המלים שאמרו אינגאץ ורוזה על סף הוציאה. רוזה אמרה בשעת הפרידה: „זכרי, את מוכרחה להגיע אליהם! את מוכרחה לחשיג נשק. אין אנו רוצים למות בלי לחימה! הם מוכרחים לתת לנו נשק...“ עם אותה מטרה, מתוך הכרה כי עלי למלא את המשימה האמורה — יצאתי מן הגיטו.

ברחוב אוגודובבה עלה בידי לצאת מן השורה של הצועדים, להשיג את השער של הבית הקרוב ולהוריד את הסרט שעל ידי. מיד אחרי זה הותקפתי על-ידי קבוצת סחטנים. הם אחזו בי והוליכוני לשער קרוב. היתה זאת קבוצת ביריונים צעירים. הם ציוו עלי להתפשט וגולו ממני כל מה שהיה ברשותי. אבי צייד אותי בשארית רכושנו ודברים שנותרו אחרי אמי — שרשרת יהלומים וטבעת על האצבע. בתיק שמרתי על כמה חפצים פרטיים. לבשתי סוטר ומעיל. הם לקחו את הכול ורצו להשאיר אותי בכותונת בלבד. בתחנונים השגתי את המעיל. הם איימו שיובילו אותי למשטרה הגרמנית. התחנונתי בפניהם שלא יעשו זאת. הלכו עמי לכאורה בכיוון המשטרה. בפנינת רחוב השאירו אותי לבדו. וכך מצאתי את עצמי סחף לגיטו ללא דבר כלשהו, רק בכותונת ובמעיל. הגעתי ראשית-כול לקבוצת נהגים, עמם ניהל אבי עסקים לפני המלחמה. לאבי היה מפעל לחלקי-חילוף של מכונות ועם רבים מהנהגים קיים קשרים הדוקים. לאנשים והאלה באתי — בני משפחת מרקובסקי. אצלם מצאתי מיקלט ראשון.

עלי לציין עתה שמות של אנשים אחדים, שזמן ממושך ובהתמדה, שמרו על המגע עם הגיטו. ראשון בחבורה זאת — קאזימיז' דביאק (ולאדק בוצ'ינסקי) בעבר אחד ממנהיגי „ספארטאקוס“ ולאחר-מכן גיבור אנדי של „הגווארדיה העממית“, אדם שעל דעת עצמו, ללא הוראות ממוסדות, ייסד בפולדאסיה את היחידה הפארטיזאנית הראשונה עוד בטרם הוקמה המפלגה מחדש. יחידה ראשונה זאת היתה מורכבת משבויי-מלחמה סובייטיים, יהודים תמסותתרים ביערות וגרער קומוניסטי מבני האיכרים — חניכים שלו בעבר. הוא היה חולה במחלת כליות קשה ונמצא אצל קרוביו. היה לו שם סקלטי-ראדיו מוסתר. הוא הוציא עיתון. הוא הגיע למקומות אלה לאחר שנוכח כי אין יותר לפעול עם החברים הנצורים בגיטו האטום. הוא, יחד עם צ'סלאב מנקייביץ' ערך את הביקורים התכופים בגיטו. עד שלב מאוחר היה חודר דרך משמרות, מעברים חת-קרקעיים.

באחד מאותם הביקורים נטל על עצמו קאזימ' תפקיד מטעם אנשי הגיטו. באחד הימים קיבלנו פתק מעיר לבוב. נאמר בו כי „גינה יחד עם קבוצת חברים הובלה בכיוון בלתי ידוע“. היה זה כבר אחרי שלבוב נכבשה על-ידי הגרמנים. גינה — הכוונה היתה לאנטונינה שטיין — אדם בעל ערכים וכשרונות נדירים, שהשתייכה לחוג של אנשי „ספארטאקוס“. על יסוד אותו פתק החלטנו לארגן מסע הישרשים אחר גינה. אספנו את סכומי החסכוניות שבידי החברים, מברגו טבעות, חפצים שלפיתים סחבנו מבתי החורים. כל זה נועד לכסות את הוצאות

הנסיעה של קאזיק, שקיבל על עצמו להתחקות על עיקבותיה של נינה, קאזיק אמר באותה הזדמנות להקים מגע עם אנשינו באיוור לבוב. לא אכנס לפרטים. קאזיק הגיע ללבוב. עיקבות המשלוח בו נכללה נינה, והליכו לעיר ולודאבה. כאן נותקו העיקבות ולא ניתן למצוא עוד סימן כלשהו. קאזיק חזר בלי תוצאות. גודע לנו כבר אחר המלחמה שנינה הייתה במקום קרוב לוולודאבה. היא ברחת מהמשלוח הגרמני והגיעה לפארטיזאנים סובייטיים. ביקשה בכל מחיר להגיע אלינו, לשוב לווארשה ולהצטרף לחבריה, אך הדבר לא עלה בידה. היא הרגישה רע ביחידה הסובייטית. לפי המסופר נפלה באותה יחידה סמוך למודע סוף המלחמה.

יתכן כי לא תיארתי בהרחבה מספיק את טיב הקשרים שלנו עם החלקים הפולניים של המפלגה מחוץ לגיטו. מאוגוסט, המועד בו נשלחו חוליות של אנשינו ל"פארטיזאנקה" נותרנו מנותקים לחלוטין. הדבר הכאיב לנו מאוד. לא ידענו להסביר לעצמנו משום מה המפלגה בחץ אינה מוצאת דרך או תחבולה כלשהי כדי להגיע אלינו או לפחות למסור לנו ידיעות או הוראות. הרי פעלו עוד טלפונים אחרים בגיטו. יוסף לברטובסקי יכול היה לטלפן. אנשים אחדים מבחור שמדו על דרכי-מגע. היתה לנו הרגשה כי המפלגה לא התאמצה, לא הפעילה את מלוא היכולת כדי לעזור לנו, כדי להציל את אנשיה או לתת לידינו אמצעים לפעולה. הטופס האחרון של העיתון המפלגתי הגיע אלינו כנראה באוגוסט.

מחוצ לגיטו פתחתי בטאמצים לגלות את כתובות המפלגה. היו בידי כתובות אחרות וטלפונים. ממיספרי הטלפון שבידי לא נתקבלה תשובה והדירות שהיפשהו היו בעולות וריקות מאוד. שתי כתובות היו חתומות בחותמות הגסטאפו. כפי שנודע אחר-כך היה זה זמן "המפולת", המכונה "פאיוואז'ניאק". האדם המכונה "פאיו" היה מוכיר הודע הווארשאי של פ.פ.ר. והוא נאסר בסוף אוגוסט או בראשית ספטמבר 1942. אני יצאתי מהגיטו ב-24 בספטמבר. לאחר מאסרו בא גל של מאסרים נוספים. בכל עת הכיבוש ובשנים הראשונות לאחר המלחמה היתה קיימת סברה, כי זה "פאיו" ואוויניאק שהסגיר את חבריו והוא נחשב לאדם שנשבר בגסטאפו ובגד במפלגתו. כיום ידוע כי הגורם האמיתי למאסרו של "פאיו" וכל היתר היתה דמותו האפלה של הסוכן הכפול "מינצמאכר-רגולה". עם המפולת, נעזבו כל הכתובות הישנות והנותרים מאנשי המפלגה ירדו למחתרת עמוקה. התקשיתי לעלות על עיקבות המסתתרים. התחלתי איפוא לחפש מגע עם אותם אנשים שהשתייכו לחוגי "ספארטאקוס".

בדרך זאת מצאתי את נינה קראנץ, ובאמצעותה — כבר שלושה שבועות אחרי יציאתי — גיליתי את קאזיק דביאק שלנו. אם כן, לאחר כמעט ארבעה שבועות של חיפושים הגעתי לקאזיק דביאק, אשר באותו זמן שב מהאיזור הפארטיזאני של ראדום, לווארשה. הודות לו מצאתי סוף סוף גישה להתנגת המפלגה וה"גווארדיה לודובה".

בסוף אוקטובר נפגשתי באמצעותו עם מפקד ה"גווארדיה לודובה" באותה עת — פראנצ'ישק יודביאק (הכינוי: "פראנק הוקן", "רטלד").

נפנשתי עימו בערב בכיכר נארוטוביץ. קאזיק הציג אותי. „ויטולד“ לא ידע עלי דבר וזלת העובדה שאני מקשרת שנשלחה מטעם החברים בגיטו. הנני לתאר את המיפנש עם „ויטולד“, כי הוא מורה עליו ועל יחסו למאבק בגיטו, ועל העזרה מטעם המפלגה ואירגון-הלחימה לגיטו. מחובתי לציין כי מבין התנהגה של ה„גווארדיה“ היה הוא האיש שגילה את ההבנה הרבה ביותר כלפי החברים בגיטו, ורגישות אישית מרובה נוכח הטראגדיה המתחוללת בתוך החומות. השאלה הראשונה שוויטולד שאל בשעת פגישתנו, שעת-ערב הקרובה לעצור: „האם יש לך הלילה היכן לישון?“ למען האמת לא ידעתי איפה אלון באותו לילה. נדברתי עם קאזיק שלאחר סיום השיחה עם ויטולד אניע לדירה של אחותו, שם כבר לנו קאזיק וכמה אנשי-מחתרת אחרים. התנובה של ויטולד על סיפורי היתה פשוטה: „את תולכת אלי“. אגב, כאשר לאחר שנים רבות, בזמן החקירה ב-א.ב., סיפרתי כי מפקד ה„גווארדיה לדוכבה“ נטל מיד מקשרת בלתי-מוכרת לו מהגיטו לכתובת המחתרתית שלו, לענו לי. הם היו בטוחים כי אני משקרת. האמת היא כי ראש ה„גווארדיה“ התכתש להנחות-יסוד במחתרת, כאשר הוליד גערה יהודיה מן הגיטו למיפקדה של ה„גווארדיה“ במחתרת.

היכן היתה מיפקדה זאת? זה היה חדר בודד בדירתו של פועל בצריף שבפרבר פראגה, כמעט במשך כל הלילה סיפרתי לוויטולד על המצב בגיטו. מסרתי על משימתי ועל קריאות החברים לפני צאתי. היתה זאת שיחה דראמטית, כי אני האשמת את המפלגה, שבשעות הקשות ביותר השאירה את הגיטו לגורלו ללא עזרה, ללא הדרכה, ללא קו-פעולה — וזה למעשה מתוך אדישות וחוסר-דאגה לאנשים הנידונים על-ידי הנאצים.

בדברי תשובתו מסר ויטולד תמונה מקיפה, ולדעתי כנה, על מצב ה„גווארדיה לדוכבה“. הוא דיבר על המחסור והחמור בגשק. הוא סיפר על „המפולת“ שפקדה את המפלגה, ושחיבלה בפעילות ה„גווארדיה“ באיזור וארשה. עשרות אנשים נאסרו, צריך היה להעתיק גם את מקום בית-הדפוס. המצב בווארשה היה רוי סכנות. השגתי אצל ויטולד גם הכנה וגם הבטחה לעזרה, שניתן יהיה להושיט בזמן הקרוב ביותר.

מסרתי לו על הדרכים לקיום מגע עם הגיטו, קבענו דרך להתקשרות וקיבלתי הוראה להישאר מחוץ לגיטו. ויטולד הטיל עלי את הקשר עם הגיטו והעברת הגשק ברגע שתתחיל להתבצע. כמו-כן הייתי צריכה לפעול בשורות ה„גווארדיה“ מחוץ לגיטו, כי המראת שלי לא בגד בי. לאחר המאסרים מסביב לפרשת „פאי“ היתה ה„גווארדיה“ זקוקה באופן דחוף לאנשים מהימנים.

מסרתי לוויטולד את הכרעתי המתואמת עם אנשי הגיטו, שעלי לחזור לשם לאחר מילוי השליחות ויצירת הקשר. הוא טען כי יש לדחות את זה לעת-עתה, אמר כי אני כפופה להוראות המפלגה ומשמעת מפלגתית, והוא כראש המטה יכריע בדבר.

כאמור, ל„גווארדיה“ לא היו אז צינורות-קשר עם הגיטו, אני הצבעתי

על „הפלאצובקה“ באוגרודובה (שעימה יצאתי מן הגיטו) והמלצתי על הנריק לסקי ככתובת למסירת סבתבים, ידיעות ונשק לגיטו.

ויטולד היה כבר במגע עם אנשי „השומר-הצעיר“ שפעלו מחוץ לגיטו. באופן קונקרטי הוא קיים קשר עם נציגי „האירגון היהודי הלוחם“ שפעלו למען השגת נשק — „יורק הלכן“ (אריה וילנר) ויאנק ושינסקי (הכינוי „ויגה“, השם הבדוי בעד הארי יאן גלינסקי). ויטולד היפנה אותי לאנשים אלה ובמשך שברעות עד למאסר של אריה וילנר¹ עסקתי באורח בלתי-אמצעי מטעם מטה ה„גווארדיה לדובנה“ בקיום הקשרים עם הגיטו, מסירת ידיעות וקבלת ידיעות, שליחת עיתונות, אמצעי חבישה והוראות לשימוש בנשק ונשק עצמו. העברת הנשק היה דבר קשה ביותר.

מה היה מצב הנשק ב„גווארדיה לדובנה“ בשלב ההתחלתי של קימה, דהיינו כחצי שנה לאחר היווסדה? בניגוד לסימאות על הקירות וההאשמות שהטילו על אנשי ה„גווארדיה“, המשרתים המשולמים של מוסקבה², הרי המצב לאמתו היה, שאפילו לקנייה של כלי-נשק בודד לא היה די כסף ברשות ה„גווארדיה“. במציאות נראה הדבר כך, שכאשר למשל הקבוצה הפארטיזאנית השנייה של ה„גווארדיה“, בת 9 אנשים, יצאה ליערות, כל הנשק שלה היה מורכב משני אקדחים (מזה אחד הסובל ממעצורים) וכן מקטרת שניתן היה בלילות, בפעולות טירור, להציגה כאקדה.

כאשר הגיעה מטה „פארטיזאנקה“ לחארשקה „זוסיח הקטנה“ יאמאיקה מהגיטו, הוטל עליה בשיתוף עם אורלובסקי („צאנק הקטן“) ללכוד נשק ברחובות העיר. הדבר התנהל באופן כזה, שהוזג טייל בסימאות זעירות לעת-ערב ובעזרת כדור בדלל המחובר לחבל היו משיגים נשק אישי של השוטרים — אקדחים.

אכן — עניין הנשק היה אז הקושי העיקרי גם ל„גווארדיה לדובנה“ ולמפלגה מחוץ לגיטו. בשלהי הסתיו של 1942 מסתמנת התקדמות בהשגת נשק וחימוש ה„גווארדיה“. אולם הקרפת המאבק על הציד הראשון היתה ארוכה וקשה. באותו לילה ארוך במטה היאר ויטולד את המצב. נשק לא היה, צריך היה ללכוד אותו ולהתרימכן לפתוח במאבק מזויין. עם זאת, נעשו נסיונות להשיג נשק בשביל הגיטו, והכלים הראשונים מטעם ה„גווארדיה“ החלו להגיע. הכלים עברו, לגיטו, כאמור, באמצעות לסקי ושני הנציגים של „האירגון היהודי הלוחם“, אנשי „השומר הצעיר“, „יורק“ וילנר ויאנק ושינסקי.

רעיון הלחימה בגיטו כציווי מוחלט התגבש בזמן שבגיטו נותרו רק עשרות אלפי יהודים מתוך חצי מיליון, וכאשר המיבצע של הנאצים נתגלה בכל אימתו והחרב היתה תלויה מעל ראשי האנשים. הגיטו הווארשאי, מעין סחנה-ריכוז ענקי, עבר דרך ארוכה של סבל, מחלות ודילדול פיוי ורוחני. הרעיון על לחימה לא יכול להבשיל בהמון שכלל זקנים, ילדים וחולים. נוסף על כך היו אנשי הגיטו חסרי עורף, תיארתי את המצב בנוגע ל„פ.פ.ר.“ ה„גווארדיה לדובנה“, והדברים לא היו שונים, ואולי אף גרועים, ביחס לשלוחות של הממשלה הפולנית בגולה שפעלו במחתרת.

בחדש נובמבר התחלתי לעבוד במטה ה„גווארדיה“ והמשכתי לשמש בתפקיד המקשרת עם הגיטו. כל שבוע ולפעמים פעם בשבועיים היו מגיעים לצד תארי שליחי המפלגה בגיטו. היו אלה על-פירוב יורק וזלוטי ויוזק וארוסט. ככתובה למיפגשים שימשה הדירה של משפחת לגץ וחדר שכור של האנקה קראקובסקה ברחוב שוויינטוֹקִיסקי. השליחים היו חוזרים לגיטו. בגיטו התחזקה אז תודעת התובה ללחום בתוכו ולנצל את כל הקשרים האפשריים, עם פ.פ.ר., עם נציגי הממשלה בגולה, כדי לחזק את כוח ההגנה בגיטו.

מהמכתבים שהייתי מקבלת מרוחה רוזנפלד, למדתי שמאז נובמבר היתה עסוקה בהקמת מחבואים — בונקרים, ציוד המתבואים במזון, הרופות וכו'.

מצד אנשי מטה ה„גווארדיה“ נתקלתי ביחס לא אחיד לרעיון הגנת הגיטו והעזרה שיש לספק לאנשים הנצורים בחומות. כפי שכבר תיארתי, מצד המפקד יוזיאק — „ויטולד“ היתה קיימת הבנה מלאה ורצון לסייע. לעומת זאת שונה בתרבה היה היחס של אנשים כגון כלכובסקי (Chelchowski)*. איש זה סבר שאין להרבות בעזרה לחברים יהודים הנמלטים מן הגיטו. אנשים אלה מסכנים את הכתובות המפלגתיות ואילו שליחת יהודים רבים ל„פארטיזאנקה“ תגרום ל„יהודי“ התגרעת הפארטיזאנית הכפופה ל„גווארדיה“, דבר שמשמעותו אובדן המפולאריזציה של היחידות בעיני האיכרים בסביבה, העורף הפארטיזאני הטבעי. ידוע לי גם, שכאשר נוכח הסכנה הבלתי-אמצעית של שילוח, טילפן יוסף לברטובסקי בפעם האחרונה לוועד המרכזי של המפלגה, ושאל את האחראים מה עליו לעשות במצבו, שעה שנסתיומו כל סיכויי הפעולה וביקש עזרה דחופה וסיוע לבריחתו (הוא היה נָקָה), נאמר לו כפי המסופר: „עליך לחפש בדרך פרטית קשרים פרטיים...“ למחרת היום נלקח יוסף לברטובסקי לאומשלג.

האמת היא, כאמור, שבאותו זמן לא היו לפ.פ.ר. ול„גווארדיה“ אמצעים ואפשרויות לסייע באזרה יעיל לגיטו. עם זאת, ניתן היה לעשות יותר מלא-כלום להצלת אנשים ולהמשך המאבק. לאחר שיצאתי ועבדתי בחוץ לא עלה בידי להניע את ראשי ה„גווארדיה“ להבאת אנשים מהגיטו ושילובם בפעולה בצד הפולני, פרט למקרה אחד. המקרה הבודד הזה נגע לאיגנאץ פייל, שהיה עובד-דפוס לפי מקצועו והיו זקוקים לו מאוד. במקרים רבים אחרים לא יכולתי לסמוך על הצלת חברים באמצעות המפלגה.

כאמור, עבדתי בעת-זבעונה אחת במדור-ההדרכה הראשי של מטה ה„גווארדיה“ וכן פעלתי בקיום הקשרים המדירים עם הגיטו. יום אחד, בסוף נובמבר 1942, הוגשה לי באיזור זוליבוֹוֹ תעודת-לידה מזויפת. היה בידי ארגון עם תעודה אישית („קנקארטה“) מזויפת עשויה עליידי „מדור התעודות“. באותו יום אחר הצהריים היה עלי להיפגש בכיכר סטארינקביץ' עם יאנק וישינסקי ויוזיאק („ויטולד“) לשם בירור בעיות הכרוכות בסיוע לגיטו. עמדנו להיפגש בכיכר סטארינקביץ' ומשם לפנות לאחת משתי דירות בהן היו מתכנסים „יורק“ וילנר ואן וישינסקי, לדירה ברחוב זילאזנה. לאחר שנפגשנו שלושתנו הלכנו

* מהדמיות המרכזיות בממשל לאחר המלחמה.

לדירה ואמורה והתחלנו לדון. לאחר כ־10 דקות נשמעו דפיקות עזות בדלת וקריאות: „משטרה! לפתוח! לפתוח!“ נאלצנו לפתוח. היתה זאת המשטרה הפולנית עם חבורה של ישימה של סחטנים. ערכו חיפוש אישי. בארגן שלי מצאו את שתי התעודות שהיו ביד, ונוסף על הכל היתה בידי תעודה מזויפת המיועדת בשביל קויה כגן, ועמדתי למסור אותה עוד באותו יום. העמדנו פנים, כי אנו מקיימים תועבות של סחטנים. יודוואק הציג עצמו כאיש מיסחר. ביאנק וישינסקי לא חשדו כיהודי, ולעומת זאת אותי רצו לקחת לגסטאפו. עלה ביד להעביר את ה„קנקארטה“ המזויפת לוויטולד. הוא פנה לבית השימוש ושם עלה ביד לחסלה. ויטולד הצליח לשכנע את השוטרים לשחררו, תבע כי לא יגעו בו, בתבטחה שילך ויחזור עד מהרה עם כסף. הוא נטל אותי הצידה להרגיעני. אני חשתי עצמי אחראית לגורל ראש המטה. מצפוני נקף על שסיכנתי את אישיותי. ביקשתי לנמק ורציתי כי לא יסתכן יותר. בכל זאת, לאחר שעה חזר ויטולד למקום עם כספים ביד. הוא היה ראש המטה של ה„גווארדיה“ ולמעשה במעמדו לא היה רשאי להסתכן. הסחטנים הלכו, ונשאר עימנו שוטר פולני, אותו הצליח יאנק וישינסקי להשקות כראוי בודקה. אותו שוטר הוליד אותנו עוד לפני העוצר לדירה השנייה בה התגורר יאנק ובה מצאנו מחסה. וזו דוגמה כיצד נהג יודוואק — ויטולד ומה היה יחסו לעניינים כגון אלה.

מצאתי בווארשה שורה של אנשים שהוצאו בשעתו מן הגיטו ל„פארטיזאנקה“. אנשים אלה התחזרו לווארשה ופעלו כאן בתפקידים שונים כאנשי „הגווארדיה העממית“. שייכת אליהם קויה ברגמן, שלאחר זמן נתפסה. לא הכירו שהיא יהודיה, ועם ניירותיה כקאזימירה סאבלוסקה נשלחה למחנה הריכוז ריונסברוק, שם החזיקה מעמד בתור פולניה עד סוף המלחמה. לווארשה הגיעה גם אידה מלכין, חברתי מבית הספר ומ„ספארטאקוסי“. בווארשה עבדה בבית הרפוס המחתרתי. כמדין לנה ולינסקה (זהו כינוי), שהיתה או אשתו של „ויטולד“ וניתלה את חטיבת הקשרים של ה„גווארדיה“. הגקה קראקובסקה עבדה בביטאון של ה„גווארדיה“ — „גווארדיסטטה“. היתה כאן גם רחלקה (הלנה קדצקה) וניוטה סייטלבוים. הרמות של ניוטה סייטלבוים ידועה ולא אתעכב כאן עליה הרבה. אולי לא ידועה הביגרפיה שלה כלוחמת מחוץ לגיטו. כוזר לי, יצאה מן הגיטו דרך בית הקברות היהודי בימי הגירוש הגדול, בחודש אוגוסט. הגיעה ל„פארטיזאנקה“. מהיער תובאה לווארשה ונכללה ביחידה לתפקידים מיוחדים, שהורכבה ליד המטה הראשי של ה„גווארדיה“, ונקראה בשם „ספצגרופה“. ניוטה היתה ידידה קרובה של קויה ברגמן וקיבלה קשה את היעלמה. ניוטה היתה אישיות אצילה וחזקה, היתה מרבה להתנדב לתפקידים קשים ולוחמת בחירוף-נפש. אין אני אוהבת סיסמאות, אך בה התגלמה יפה הקריאה: „בעד החירות שלנו ושלכם“. היא שמרה תמיד על זיקה ליתדות, לתרבות יהודית וראתה עצמה גם מחוץ לגיטו כשליחת העניין היהודי וכנוקמת בשם העם היהודי הנרצח. ניוטה השתתפה בכל הפעולות החשובות של ה„ספצגרופה“ באיזור וארשה. היא השתתפה בפעולה בה נלקח סכום גדול מ„בנק פ.א.א.“. היא השתתפה במיבצע ה„קולנוע“ והניחה פצצה באולם התיאטרון „קאמרליכט-שפיל-תיאטר“ ברחוב

מארשאלקובסקה 8. היה זה ב־17 בינואר 1943, והמבצע נערך כגמול על חטיפות המוני פולנים ברחובות וארסה ושילוח לעבודות־כפייה בגרמניה ולמחנות־ריכוז. היא נטלה חלק בשורה של הוצאות־להורג של אנשי גסטאפו ומשתפי־פעולה עם הגסטאפו, במיבצע „ספולם“, בפעולות סיוע לגיטו הלוחם, על־פירוב יצאה ניוטה לפעולות אלו עם בעלי לפתיד — יוזי דוראד, כך אירע ששניים אלה נטלו חלק בשורה של פעולות חשובות של ה„ספצגרופה“. הדמות של ניוטה נודעה עד מהרה והפכה לאישיות המבוקשת על־ידי הגסטאפו. הנערה התמזגה בעלת העיניים החכולות והשיער הכלוני הנחדר, הפכה לאישיות מאיימת וכונתה על־ידי הגסטאפו „Die Kleine Blonde“ („הכלונדית הקטנה“). החל מאביב 1943 הופיעה ניוטה, בפעולות ברחבי וארסה, בכיסוי־ראש של מיטפחות ציבעוניות שונות. אף־על־פי־כן החלו אנשים ברחובות להבחין בה ובסוף מאי 1943 קיבלה ניוטה הוראה להסתתר במשך זמן־מה.

ב־19 ביולי 1943, ביום גשום מאוד, החליטה לשוב לדירתה הקדומה, ברחוב פוונאנסקה 20, וליטול מעיל־גשם. בשער הבית המתינו לה אנשי גסטאפו. היא עברה עינויים קשים. ידוע כי לא הוציאו מלה מפיה. היא מתה תוך עינויים אלה.

מבין הבנות האחרות שלנו מהגיטו גם זוסיה יאמנאקה ומלגוסיה ולצטטין נפלו בנבורה, כאשר חיפו על יחידה פארטיזאנית לוחמת, אליה השתייכו. אידה מלכין נאסרה בבית־הדפוס המחתרתי, בו עבדה יחד עם בתורה אחרת מן הגיטו — מריה מנקביץ. היא קפצה מן הרכבת ההולכת לאושוויץ. שברה רגל בזמן הקפיצה. מצאו אותה איכרים, הצילוה, אך טיפלו ברגל בשיטות פרימיטיביות ביחיות. למרות הצליעה הצטרפה ליחידה פארטיזאנית ובזמן של נסיגה, בשל הרגל הפגומה — פיגרה ונתרגה. אף מריה מנקביץ קפצה מן הרכבת. היא הייתה בזמן הקפיצה בחודש הריונה התשיעי. ילדה תינוק וניצלה בקרב האיכרים. הצליחו לאחר־מכן להעבירה לווארשה.

הנקה קראקובסקה נשארה בחיים. היא פעלה בשורות ה„גווארדיה“, עבדה בבית־הדפוס של „גווארדייסטה“, ולאחר־מכן בהפצה. בזמן המרד הפולני בווארשה (אוגוסט 1944) לחמה בשורות הא.ג.ל. בדוליצידי. לאחר התבוסה נפלה כשבוי ויחד איתי היתה במחנה־שבויים בגרמניה. מבין הפעילים האחרים של ה„גווארדיה“, ממוצא יידי, יש למנות את אירנה אמקביץ („וצקה גורדווינסקה“), קומוניסטית מלפני המלחמה. היתה פעילה במוסדות המפלגה בעיר ונטלה חלק בייסוד היחידות הפארטיזאניות סביב וארשה. נאסרה בשלהי 1943. הגיעה למחנה־ריכוז, נשארה בחיים.

איוולדה לרגר (אשתו של העורך והמיניסטר לשעבר קירילוק) היתה בגיטו חברה בודד האזורי, ומחוץ לגיטו זמן־מה מוכירת הוועד המפלגתי בווארשה. נשלחה כנציגת המפלגה לקראקוב. נאסרה בקראקוב. עברה דרך מחנה נאצי, ובנסטאפו צינו אותה. בעלה בזמן ההוא, מפקד ה„גווארדיה“ בווארשה, בולסלאב קובאלסקי (כינוי היה „ריטארד“), הצליח להוציאה מן

המחנה. היה זה אחד המקרים הנדירים של הצלחה לשחרר מישהו ממחנה גאצי והרבר נעשה בדרך של תחבולה מצלחת. איזולדה לרגר הגיעה שוב לווארשה, ניצלה והייתה במשך כל הזמן פעילה במחתרת. בזמן המרד הפולני לחמה לצידו של בעלה, בתחילה בשורות ה"ארמיה לודובה" באיזור וולה, ולאחר-מכן בתחום העיר העתיקה. יחד עם כל מטה ה"ארמיה לודובה" נהרג גם בעלה. איזולדה ניהלה את מעבר יחידות ה"ארמיה לודובה" מן העיר העתיקה לזויליבז'. היא נשלחה כנציגת ה"ארמיה לודובה" למטה של רוקסובסקי וברלינג בצידה השני של הוויסלה. איזולדה לרגר הייתה הראשונה שהקימה מגע עם הכוחות הסובייטים שחגו בצד השני של הוויסלה.

מן האנשים האחרים אזכור עוד את, גוסטאב" (שטרנפלד) דוברושצ'אק, אחד המפקדים התורניים של ה"ספצגרופה" ליד המטה הכללי. גוסטאב" אבד לאחר שנפל לידי הגסטאפו. ארווין רוזלובירסקי הגיע ל"ארמיה לודובה" באמצעות Związek Walki Młodych) Z.W.M. — אירבון לחימה של צעירים). ארווין הצטיין באומץ ליבו ובמיבצעי גבורה בזמן המרד בעיר העתיקה. כיום הוא עדיין משרת כנגראל בצבא הפולני.

"יאנק" — דרז'ר יעקב — קומוניסט מלפני המלחמה, עסקן מפלגתי מחוץ לגיטו. נפל לידי הגסטאפו ואבד.

הנריק קוסליצקי — עסקן מפלגתי בתקופת הכיבוש מחוץ לגיטו. לאחר שהשטחים שסופחו לברית-המועצות במזרח נכבשו על-ידי הגרמנים, חזר לווארשה. יחד עם אשתו היה פעיל ב"גווארדיה". דירתו ברחוב חוצימסקה הייתה למיקלט קבוע לבורחים מן הגיטו וליהודים חסרי-בית. יצא לגו לשכב בתחבורה על הריצפה בדירתם של הקוטליצקים. כאן מצאו מחבוא ניוטה טייטלבוים, איזולדה לרגר, צ'סלאבה סוביראייסקה, אדולף בולקוביאק ועוד.

צ'לקה שימאנסקה הייתה פעילה קומוניסטית ותיקה מלודז'. הצטיינה בתקופת הכיבוש כמקשרת של המטה הראשי של ה"גווארדיה". עתה בשוודיה.

טראני מאוד היה גורלו של איגנאץ פייל. כאמור, בתור עובד-דפוס מקצועי הרעבר אל מחוץ לגיטו. ב-17 בינואר 1943 פגשתי אותו באופן סיקרי בתחנת ה"טראם" בזויליבז'. הוא עמד להיפגש באותו מקום עם קאמימי' מיל (Mijał). עמדתי לעלות על ה"טראם", אך כאשר ראיתי יורד בתחנה, התעכבתי במקום. ניסיתי לשכנעו כי לא ילך למקום המיפגש. באיזור נערכו היפושטים וחטיפות גברים. אני עצמי לא יכולתי ללחוץ, כי בכיסי היה נשק, שהיה עלי להעבירו לכתובת מסויימת בחלק אחר של העיר. נשק זה היה מיועד למיבצע בקולנוע, שנערך באותו יום. למרבה הדאבה, איגנאץ לא שמע בקולי. הוא פנה לעבר מקום המיפגש המיועד. באותו יום נתפס על-ידי הנאצים בתסיפת רחוב. ידוע לי כי הגיע למחנה-הריכוז במאידאנק ושם ראה אותו מישהו בקבוצת יהודים.

ברצוני לציין בסיכום הפרק, בו תיארחי דמויות של יהודים אחדים כשורות ה„גווארדיה לודובה“ ולאחר-מכן ה„ארמיה לודובה“, שאנשים מהגינו, צעירים מהגינו, היוו טחף לגיטו גרעין מרכזי, אמיץ ופעיל של המחתרת הקומוניסטית בתקופה הראשונה של קיומה והתבססותה.

מבין היהודים עליהם לא דיברתי ושהיו פעילים בפעילות המרכזית של פ.פ.ר. וה„גווארדיה“, מן הדיון לציין את פאבל פינדר, מזכיר המפלגה; איגנאץ רוב-גארבוט; הנקה שפירא-סביצת; „יאנק“ ושינסקי מ„השומר הצעיר“, שהיה לאחרי-מכן חבר ה„ספצגרופה“. מהחברים האחרים שהיכרתי בגיטו לא דיברתי על סטפה שוכור, לוטקה ארבטסאם, דורקה גולדקורן.

אתעכב במיקצת על אישיותו של איגנאץ רוב-גארבוט, שנימנה על אותם המופעים שלא רק לחמו אלא גם ניצלו. גורלו מאלף ומשקף את דרכם של אישים רבים. מראשית ייסודה של ה„גווארדיה לודובה“ פעל רוב-גארבוט באיזור הפארטיזאני ראדומסק-קוילצת. מהר מאוד הפך שמו לאגדה. היה מסקר מזוהר בתקופה החלוצית הראשונה. בקיץ 1943 נקרא לווארשה מסעמי משמעת. הוא הואשם בפיתוח קונספציה פוליטית עצמאית במפלגה. למעשה, התייחס רוב-גארבוט ברצינות לסיסמה של חזית עממית וביקש ליצור חזית רחבת של שיתוף-פעולה בלחימה האנטי-נאצית. משום כך הורד מדרגתו והועבר לשטח פארטיזאני אחר.

רוב-גארבוט הופיע גם לאחר המלחמה כעיתונאי וסופר המעז לחשוב באופן עצמאי ולא נכנע לתכתיב. בגל המאסרים של אנשי פ.פ.ר. ותיקים והשלך אף הוא לבית-הסוהר. מאוחר יותר נשלח בתור עובד לאיזור זאקופאנה. ציוו עליו ועל משפחתו לעזוב את וארשה תוך 24 שעות. יצוין כי ילדו היה חולה אותה שעה בדלקת קרום-המוח. הוא הורשה לאחר הוועידה ה-20 (של המפלגה הקומוניסטית בברית-המועצות) לחזור לווארשה. בזמן ההפיכה בשנת 1956 השתייך לחבורת המצומצמת של אנשי גומולקה. הוא עמד בקשר עם גומולקה המסתתר. ניתן לקבוע כי היה שותף פעיל ביותר בהכנת הגאום של גומולקה בפלגום ה-8, שהיווה מיפנה בדרכה של פולין העממית. לאחר שובו של גומולקה לשלטון זכה גם רוב-גארבוט למעמד בחוגי השלטון. עם זאת, ההיבורים שפירסם רוב-גארבוט הרחיקו-לכת מעבר לחירויות של מיסטר ההפיכה בהנהגתו של גומולקה. לכן, עד מהרה היה רוב-גארבוט שוב ל„כיבשה שחורה“. בווארשה חיה עדיין אשתו — פראנקה גארבוט, אף היא פעילה ב„גווארדיה לודובה“. בריאותה חומר חשוב שלא פורסם מעולם, בין השאר גם עבודה נגד האנטישמיות שביקש המחבר לפרסם באוקטובר 1956. איש זה, גיבור אגדתי מימי המחתרת והלחימה האנטי-נאצית, עסקן רב-מעלה במיסטר העממי, סופר ופובליציסט מוכשר, התהלך לעיתים רעב. סת בבית-חולים ממחלת ריאות. מותו הוא בשביל אנשי סביבתו וידידיו בבחינת עניין בלתי ברור. חשדו, כי מסתתר דבר אפל מסביב לפטירתו.

מלים אחדות על יאנק ושינסקי — „ויגה“. כאשר אסרו את „יורק“ — אריה וילנר וכאשר אריה וילנר חזר לגיטו, הצטרף „ויגה“ ל„גווארדיה לודובה“.

היה לוחם ב"ספצגרופה" ליד המטה הראשי. נטל חלק במיבצעים חשובים רבים. בקיץ 1943 נכנס לסיכסוך שפרטיו אינם ידועים עם מיפקדת פ.פ.ר. וה"גוזארדיה". אבד בנסיבות מיסתוריות, מותקף ומומת ברחוב על-ידי אנשים במדים גרמניים. ועתה ל"קרישיה הארוכה" — בת רופא יהודי, בחורה מחוגי "ספארטאקוס" שלנו. לאחר-מכן במפלגה בניטו. לאחר יציאה מהניטו, לפי הוראה של יוסף לברטובסקי, דרך בית-הקברות היהודי, התנסתה בנסיגות קשים. ממנה הגיע לידינו המכתב בעת שהותנו במלכודת המיון בקירבת האומשלג, עליו דיברתי במקום אחר. היא נשלחה ליערות, ולאחר מיספר חודשים נקראה חזרה לווארשה והיתה לקשרית אישית של מפקד ה"ארמיה לודובה" באותה עת, בולסלאב מולוץ' (כינויו היה: "אדוארד הארוך").

עקב משבר פנימי במפלגה נדרשו מולוץ' ואנשים המקורבים אליו. "קרישיה הארוכה" נשלחה לקראקוב ועסקה בחפצת העיתונות המפלגתית. עד כמה שידעתי מגעת, אף היא אבדה בנסיבות שלא הובררו עד כה. לפי המסופר שוגרה מווארשה חבילה לפי הכתובת שבה הסתתרה ועבדה. בעיקבות החבילה ויחד עימה הגיעה המשטרה הגרמנית, וכל האנשים שהיו באותה כתובת נלקחו.

בתקופת שקדמה למרד בניטו וארשת עליה בידי בעזרתו של יו"י דוראץ', לסייע בלי ידיעת המפלגה, לאחותה של ניוטה טייטלבוים ולבנה. הם עתה בישראל. הצלחנו גם, באורח פרטי להציל שני נערים יהודים שנמלטו מהניטו. אחד מהם פגשתי ב־1948, שעה שעלה ארצה. הוא הצטרף ל"הגנה" והיה טייס בארץ.

כאמור, בעלי יו"י דוראץ' היה חבר ה"ספצגרופה" והשתתף בפעולות רבות ביחד עם ניוטה טייטלבוים. במסגרת זאת ביצעו שניהם גם שורת של פסקי-דין נגד מסגירי יהודים ומשתפי-פעולה עם הנסטאפ. כוצע גם פסקי-דין כזה נגד יעדי אחד או שניים שסייעו לגסטאפ בגילוי יהודים.

עם פרוץ המרד בניטו נכנסה מיד ה"ספצגרופה" למצב של כוננות. המפקד "ויקטור" סקושיבסקי ביקש מתנדבים לפעולת סיוע לגיטו הלוחם. התנדבו כולם. ניוטה טייטלבוים, יו"י דוראץ', "יאצק" — פראנצישק בארטושק נקבעו כמשתתפים בפעולה. הפעולה כוצעה למחרת היום. הותקף ה־CKM (מקלע כבד) שהוצב בצד הפולני וירה לעבר העמדות בניטו. הפעולה הצליחה. לאחר שחוסל הצוות שהפעיל את מכונת-היריה ונהרס הכלי, נסוגו אנשי ה"ספצגרופה" כאשר שוטרים פולנים דולקים ויורים אחריהם. תוכננו גם פעולות אחרות, כגון פירצה בחומה וסיוע ליציאה של קבוצת לוחמים דרך התעלות. ידוע לי שה"ספצגרופה" סייעה בהעברת ליער של לוחמים-ניצולים, שפרצו דרך התעלות לצד הפולני. ה"ספצגרופה" ביצעה גם פעולות חבלה שנועדו לפגוע בהעברת הטראנספורטים של המגורשים מהניטו. במיבצעים אלה השתתפו "יאנק" ברטושק ויו"י דוראץ'.

הערות

1. Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej (Z.N.M.S.).
2. Polska Partja Socjalistyczna (P.P.S.), המפלגה הסוציאליסטית הפולנית.
3. שימש כמגיש להגנת לאומית בפולין העממית. לאחרונה הורחק מתפקידו.
4. פרופסור לורביג הירשפלד, יתודי מוטר, איש מדע בעל שם.
5. Armja Ludowa, Gwardja Ludowa — החטיבות הצבאיות הפולניות במחתרת שבהשפעת הקומוניסטים.
6. למעשה המפלגה הקומוניסטית הפולנית האוחדת עתה כתגה השלטון בפולין. הוקמה בינואר 1942.
7. בלוק אנטימאשיסטי או גוש אנטי־פאשיסטי, הוקם בגיטו באביב 1942, כידומת אנשי פ.פ.ר. בגיטו נכללו אנשי הסוכר־הצמר ודרור־החלוצ, פועלי ציון שמאל ופועלי ציון צ.ס., ארגון בעל אופי מחתרתי־מוליין.
8. „דוד” — מיספר רחובות מצומצם בקירבת מקום השילוחים — „אומשלאגפלאץ” בגיטו וארשה. הנאצים ריכזו במקום זה את האזורים הנותרים בשלב האחרון של הגירוש הגדול בקיץ 1942, וערכו כאן את הסלקציה האחרונה בתקופת הגירוש.
9. אריה וילנר, המפקד המרכזי של האירגון היהודי הלוחם ונציג האירגון כלפי המחתרת הפולנית, נאסר בדירתו בצד הארי בתחילת 1943. עונה עיוניים ולא גילה את זהותו האמיתית. נשלח מבית־הכלא למהנה״עבודה, ומשם אורגנה בריחתו והוחזר לגיטו.

SUMMARY

We have opened our periodical this time with part of the memoirs of Anna Durać, a new Olah from Poland who used to belong to the underground Communist Youth Groups in the Warsaw Ghetto. Her memoirs tell of the organisation of these groups and the way they worked in the ghetto. The authoress was sent to the "Aryan" side of Warsaw to make contact with Communist Party institutions outside the ghetto. In this passage from her memoirs Anna Durać describes the relationship of the various Communist leaders to their Jewish comrades in the ghetto, and gives illustrative details about several of the Jewish youngsters, who were members of the Polish Communist underground in Warsaw and pioneers of the armed Communist organisation in Poland.

Ya'akov Gottfreund, who was active in the Belgian armed underground, describes in the part of his memoirs published here the organisation of the first small groups in the Movement, how they acquired arms, the first fighters, and the planning and implementation of the first armed operations.

Israeli-born Mrs. Daliah Ofer has written a research on the rescue mission in Istanbul in 1943 for her M.A. degree in History at the Hebrew University. The Istanbul delegation was made up of representatives of various parties and factions in the Jewish population in Eretz-Israel and managed to make secret contact with Jewish groups in countries under Nazi conquest, and tried to help them both materially and in organising rescue operations. Mrs. Ofer's work is the first attempt to summarise the work of the mission, using written material from archives and testimonies of members of the mission. We publish here a part of this research.